

ÜRKÜN HADİSESİ

Füsun KARA^{1*}

¹Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, 23100, Elazığ, Türkiye

Özet: 20. yüzyılın başlarından itibaren Kırgız Türkleri Çarlık Rusya idaresi altında yaşamak zorunda kalmıştır. Rusya, Kırgızistan bölgesinde otoritesini güçlendirmek için askerî baskı ve kolonizasyon politikası uygulamıştır. Çarlık Rusya'nın Kırgız topraklarını acımasızca sömürmesinden ve yönetimden hoşnut olmayan Kırgız halkı, dönem dönem ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalar, 1916 isyanı ile patlak vermiştir. 1916 büyük halk ayaklanması, Kırgızlarla birlikte bütün Orta Asya Türklerinin sayısı bir netlik kazanmamış olmasına rağmen, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ülkenin kuzeyindeki ayaklanmacılar öldürülmüş, diğer 120.000 Kırgız Çine kaçmıştır. Çin hükümeti, isyancıların, Doğu Türkistan halkını kötü etkilemesinden korkarak, Kırgızları geri göndermeye çalışmıştır. Sovyet iktidarının af çıkaracağı, fakirlere yardım elini uzatacağı gibi söylentilerle ümitlenen halkın dönüşü hızlanmakla birlikte, bu geri dönüş Sovyet ve Çin arasında yapılan anlaşmaya göre 1924 yılına kadar sürmüştür.

Anahtar kelimeler: Çin, Kırgız, Ürkün, Rusya, 1916 İsyanı, Hezimet

Urkun Event

Abstract: Since the beginning of the 20th century, the Kyrgyz Turks had to live under the rule of Tsarist Russia. Tsarist Russia implemented a policy of military pressure and colonization to strengthen its authority in the Kyrgyzstan region. The Kyrgyz people who were dissatisfied with the ruthless exploitation, revolted from time to time. These riots broke out with the 1916 revolt. The great peoples uprising of 1916 has an important place in the history of all central Asian Turks, together with the Kyrgyz as a struggle for national independence. For the Kyrgyz Turks, although the number of Kyrgyz Turks who died in this uprising, which resulted in a kind of genocide, has been put forward on this issue. Insurgents in the north of the country were killed, and another 120,000 Kyrgyz fled to China. The Chinese Government tried to send the Kyrgyz people back, fearing that the rebels would adversely affect the people, who were hopeful with rumors that the Soviet Government would issue amnesty and extend a helping hand to the poor, accelerated, this return lasted until 1924, according to the agreement between the Soviet and China.

Keywords: China, Kyrgyz, Urkun, Russia, 1916 revolt, Stampede

*Sorumlu yazar (Corresponding author): Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, 23100, Elazığ, Türkiye

E mail: fkara@firat.edu.tr (F. KARA)

Füsun KARA <https://orcid.org/0000-0002-2100-1788>

Gönderi: 25 Nisan 2023

Received: April 25, 2023

Kabul: 29 Mayıs 2023

Accepted: May 29, 2023

Yayınlanma: 01 Temmuz 2023

Published: July 01, 2023

Cite as: Kara F. 2023. Urkun event. BJSJ Pub Soc Sci, 6(2): 93-98.

1. Giriş

1916 ayaklanması ile ilgili birçok çalışma yapılmış ancak bu çalışmalarda Kırgız Türklerinin Çin'de çekmiş olduğu çileler çok fazla dile getirilmemiştir. Makalenin giriş kısmında daha öncede farklı dergilerde yayınlanmış olan 1916 isyanı hakkında kısa bilgi verdikten sonra Kırgız Türklerinin anlatılarından hareketle çekmiş oldukları acıları, gazeteler ve bizzat Kırgız Türklerinin dilinden incelemeye çalışacağız. Ürkün kelime anlamı Rus zulmünden kaçıp Doğu Türkistan'a kaçış anlamındadır.

1916 yılında 1. Dünya Harbi ile birlikte Kazak ve Kırgız aydınları arasında yavaş yavaş Çarlığı devirmede umut uyanmaya başladı. Kırgızistan ve Kazakistan'daki Rus askerlerinin çoğunun savaşa sevk edildiği görülünce umutlar arttı. Riskulov'a göre, bu düşüncenin özellikle Kazak milli aydınlarının Pantürkist düşünce taşıyan unsurlarında çok yaygın olduğunu Sovyet aydınları belirtmektedirler (Riskulov, 1996). Ayaklanmanın milli ve dinî isyan hareketi olarak sayılması gerektiğini düşünenler de az değildir. Aslına bakılırsa, göçmen Ruslar ile yerli halk arasındaki etnik ve dini farklılıkların

1916 isyanına gelinen süreçte ilişkilerine derin bir iz bıraktığı ortadadır. Bir diğer görüş de, o dönemdeki sosyalist devrimcilere aittir. Onlar, Rus sömürgecilerin Kırgızistan'ı Kırgızlardan temizlemek ve Rusları yerleştirmek amacıyla isyanı başlattığını söylemekte idiler (Galuzko, 1935).

Broydo (1991, 1996), 3 Eylül 1916'da Kırgız isyanı hakkında Taşkent Mahkemesine verdiği beyanatta; 1916 isyanının milliyetçilerin, dinî hareketlerin ve Türkiye'nin kışkırtmasıyla olduğunu, bazılarının ise çok toprak alınmasına tepki göstererek katıldıklarını belirtmiştir (Kırgız Madaniyatı Gazeti). İsyanın başlamasında, Rusya'nın rakibi Türkiyenin kışkırtmasının olduğu iddiası; Türk, Alman, Çin casuslarına dair malûmatlar bazı arşiv belgeleri ve hatıralarda yer almaktadır. Ancak bunlar gerçeğe dayanmayan varsayımlardan başka şeyler değildir.

2. Kırgız Topraklarında 1916 İsyanı

Kemin bölgesindeki İlyiç solhovuzundan 1898 doğumlu Koşoiev Kudaybergen'in hatıralarında isyanın çıkışı ile

ilgili şu söylentiler dile getiriliyor: “Sultanın başında olduğu birkaç insan Rus değirmencisini öldürmüşlerdir. Bu olaydan sonra Ruslara dokundunuz” diye halk başkaldırmaya başladı. O sırada halk arasında, Türkiye’den Mustafa Kemal Atatürk’ün adam gönderdiği dedikoduları yayılmaya başladı. İslam dini için halkı ayaklandıracakları dile getirildi. Onlardan bize yardım gelecekmiş sözleri yayılmaya başladı (Mahmutbekova, 1996). Türkiye’nin 1916 isyanını organize ettiği sadece bir yalandan ibaret idi. İsyana Türkiyeli generallerin başkanlık yaptığı hakkındaki haberlerin uydurma olduğu hakkında da gerekli tarihi bilgiler mevcuttur.

Daha sonra yapılan değerlendirmelerde isyanın ortaya çıkması hususunda farklı yorumların olduğunu görmekteyiz: Çarlık hükümeti tarafından ortaya atılan iddia, isyanın dinî ve millî karakter taşıdığı yönünde idi. Rusya’ya karşı başta Türkiye olmak üzere bazı ülkeler tarafından kışkırtıldığı öne sürülmüştür. İsyanın merkezi olarak Kırgızistan değil, Türkiye’deki dini güçlerin etkili olduğu bölgeler işaret ediliyordu. Diğer bir düşünce ise; Kırgızlar’ı yerli halkın yaşadığı bölgeden temizlemek için isyanın çarlık tarafından kışkırtıldığı dile getirilmiştir. Kırgız topraklarını insanlardan boşaltıp yok etmek için isyana tahrik iddiası, Sovyet dönemi boyunca gizlenmiştir. Ölümünden kaçan Kırgız Türklerinin bir kısmı çareyi Çine kaçarak kurtulmakta bulmuşlardır ki bu hadise Ürkün adı ile tarihe geçmiştir.

3. Ürkün Hadisesi

Çin’e kaçanların durumunu Musacan Canboev (Karasayulu, 1993) 1953 yılında Isık Köl Bölgesinin Taldı Suu Köyünden İlimler Akademisi’ne gönderdiği hatıralarında şöyle anlatmakta: “Çin’in göçebe Kalmakları ilk olarak Kırgızların hayvanlarına el koydular. Karşı koyanların kız ve gelinlerini almaya başladılar. Kalmaklar Kırgızların her şeyini aldıktan sonra Tekese bıraktılar. Bütün bunlar düz yoldan kaçanların hikâyesi. Dağlık yollardan kaçanların nüfusu bambaşka. Hava soğuk, tahminen eksi 40 derece. Ve her iki tarafı da uçurum olan patika yollarda yürümek zorunda olduğundan neden durulduğunu bilen yok. Geceyi insanlar ayakta, hayvanların üstünde geçirdiler. O gecede bir sürü hasta, çoluk-çocuk, yaşlı insan öldü (Kasimbekov, 1990). Ölenleri gömmeye fırsat bulamadan ya taşla kapatılarak ya da çaputla sararak açık yere bırakılmak zorunda kaldılar. Hatta daha ölmemiş hasta insanlar dahi bırakılmak zorunda kaldı. Ne Çin’e, ne de vatanına gidemeyen, Muzart Dağı geçidinde sıkışıp kalan Kırgızlar açlıktan, soğuktan 2 bine yakın kayıp verdiler. Bu dağ geçidinden zar zor 1-2 gün sonra geçebildiler (Mahmutbekova, 1996). Sudan geçen Kırgızları Kalmaklar karşılayıp talan etmeye başladılar. Kırgızların bazıları karşılık verdi. 60-70 kız ve gelini ganimet olarak alıp gittiler. Kırgızlar geceleri göç etmeye başladılar (Soltonoev, 1993a).

7 Ocak 1917’de Rusya’nın Kaşgar’da bulunan Konsolosluğunun tutanağında şöyle denilmiştir: “...Kırgızların çoğu yaya olarak geliyorlar, anneler kundaktaki bebeklerini bırakıyorlar, giysilerini ve

çocuklarını satıyorlar. Bütün Üç Turfan Pazarı Kırgız eşyaları ile dolup taşıyor.... (Zima, 1962). Bir Rus memurunun 9 Aralık 1916 tarihli raporunda; “..... hafta sonları Üç Turfan’daki pazarda bizim Kırgızları görsen hayret edersin. Hepsi yarı çıplak ve yalınayak durumda çırpınıp duruyorlar” (Malabaev, 1999) diyerek Kırgızların durumunu bildirmiştir.

Çin Hükümeti, isyancılar, Doğu Türkistan halkına kötü tesir bırakır endişesi ve bahanesi ile Kırgızları geri göndermek için acımasızca her metodu denemişlerdir. Hudutta, belli geçit yerlerinde askerî önlemi almışlar, her tarafa “isyancıların geçmesi yasak” (Üsanbaev, 1991) ilanları asmışlardır.

Çin hükümetinin sınırlarını geçmeye başlayan insanlara karşı tavır almaya iten bir başka neden ise; Kırgız, Kazak, Dunganları geri isteyen Rus Hükümeti ile olan ilişkilerini bozmamaktır. 1916 yılının sonuna doğru Çin’de 120 bine yakın Kırgız bulunuyordu. Çin’deki bütün mülteci Kırgızlar Üç Turfan, Aksu, Pişpek ve Karakol Kırgızları, Kaşgar (Narın Kırgızları) ve Kulca ‘ya yerleştirildi. Çin yöneticileri ve memurları Kırgızları acımasızca soydular. Hayvan ve eşyaları ile birlikte ellerindeki son ekmeklerini dahi almışlardır (Lesnaya, 1996).

Kırgızlar Üç Turfan’a gelmeye başladıklarında Rus hükümetinin baskısıyla Çin bölge müdürü Çi, Karakol’dan Üç Turfan’a giden yollara askerlerini yerleştirip 15 Eylül’e kadar geçmelerine izin vermedi. 20 Eylül 1916 tarihine gelindiğinde Çin iktidarının Kırgızlara olan muamelesi değişti. Çin iktidarındakiler rüşvet olarak silah ve para aldıktan sonra Kırgızların sınırdan geçmesine izin vermeye başladılar (Isake, 1993). Örneğin, Şabdan’ın oğulları Çin’e geçmek için 35 bin som para vermişlerdi. Sayısız yıldı ve diğer hayvanları sadece daotay değil bütün Çin memurları aldı (Lesnaya, 1996).

Özellikle Pişpek ve Narın’dan kaçan Sayak ve Sarbağış boyuna ait Kırgızlar çok büyük güçlükler yaşadılar. Satacak bir şeyleri kalmadığında kendilerini köle olarak satanlar da oldu. Açlığa dayanamayan Kırgızlar hırsızlık dâhil her şeyi yaptılar (Soltonoev, 1993b). Bu Kırgızlar arasında açlıktan bir sürü bulaşıcı hastalık yayıldı ve 10 binden fazlası hayatını kaybetti. 1917’nin Mayıs ayında verilen bilgilere göre ise Doğu Türkistan’a gelenlerin 70 ile 80 bine yakını öldürüldü (Mahmutbekova, 1996).

Kırgızlar Çine geldiklerinde yanlarında getirmiş oldukları yıldılarının %10’u, koyunlarının %25’i kalmıştı. Kırgızların Çin’de iş bulmaları imkânsızdı. Çünkü burada hâkimiyetindeki bölgelere 25-30 bin Çinli yaz aylarında iş aramaya geliyorlardı. Kırgızlar çaresiz kalınca, yerli halka bebeklerini evlat edinmeleri için yalvardılar. Çoğu zaman daha büyümemiş kızlarını eş olarak, çok az şey karşılığında satmak zorunda kaldılar. 4 bine yakın kız ve gelin Çin ‘deki varlıklı insanlara satıldı. Diğer taraftan göçmen Kalmuklar, Kırgızların aciz durumlarından faydalanarak saldırıyor, kadın ve hayvanlarına el koyuyorlardı.

4. Ürkün'den Geri Dönüş Çabaları

Tamamen haksız duruma düşmüş ve binlercesi kırılmakta olan Kırgızlar, sığındıkları bu yabancı yerde fazla kalmayacaklarını anlamakta geç kalmadılar. Her taraftan bozguna uğratan halk, geri dönmeye mecbur kaldı. Çaresiz Rus Hükümetine yardım için başvurular. Kaşgar Konsolosu 1 Aralık 1916'da Çara yazdığı mektubunda, "zorlanmanın en son noktasına ulaşan Kırgızlar, alttan alarak Rusya topraklarına gelmeye istekli olduklarını göstermektedir" diye belirtmiştir. Yedisu Valisi de, çok geçmeden kaçaklar ve Kara Kırgızlar Narın'a kendi vekillerini göndererek, baş eğmeye hazır olduklarını ve bizim bölgeye dönmeye izin istemeye başladılar diye bu yeni durumu açıklıyordu. Fakat Çarlık Hükümeti, gerçekleştirilemeyecek şartlar ileri sürdü. İsyanın elebaşlarını teslim etme, silahların hepsini geri verme, her volosttan ordu için 200 yılki verilmesi ve isyanın bütün masraflarını karşılama gibi şartlar, gerçekte halkın umudunu yok etmekten başka bir işe yaramadı. Böylece Kırgız topraklarının Rus egemenliğinde bu topraklara yerleştirilmiş Ruslar 'da kalması mümkün olacaktı.

1917 Ocak ayından başlayarak Çin iktidarının Kırgızlara olan muamelesi değişti. Kırgızların geri dönmelerini istemeye başladılar. Nedeni basitti. Birincisi, kaçıp gelen Kırgızlar eskisi gibi zenginlik kaynağı olmaktan çıkmış, tam tersi Çin hükümetine zorluklar çıkarmaya başlamışlardı. İkincisi, açlıktan ve yokluktan dolayı Kırgızlar yan kesicilik gibi pek çok suç işlemeye başlamışlardı. Her gün öldürülen insanların sayısı çoğalmaya başladı. Çin hükümetini tehdit eden bulaşıcı hastalıkların yayılmaya başlaması da önemli bir nedendi 1917 Nisanının sonunda Çar Nikolay'ın tahttan indiği, devrimin olduğu haberleri yayıldı. Halk neyin ne olduğunu anlamaya çalışırken Orenburg şehrinde çıkan "Vakit Gazetesi" olanları doğruladı. Çin Hükümeti de "Çar devrilmiş, devrim olmuş, artık topraklarınıza dönün" diye ilan etti. Kırgızlar yeni iktidarın topraklarını geri verebileceği umuduyla 1917 yılının Mart ayından itibaren Yedisu'ya geri dönmeye başladılar. Dönüşte satmak zorunda kaldıkları kızlarını Çin, Uygur ve Dunganlar'dan çalanlar oldu (Soltonoev, 1993b).

Sovyet iktidarının af çıkaracağı, fakirlere yardım elini uzatacağı gibi söylentileri ile ümitlenen halkın dönüşü hızlanmakla birlikte, bu geri dönüş Sovyetlerle Çin arasında yapılan anlaşmaya göre 1924 yılına kadar sürecektir (Tokombaev, 1936). Ama yine de 1916 isyanının ardından büyük bir korkuyla Çin'e kaçan Kırgızların bir kısmı bir daha asla vatanlarına geri dönemeler. Çin'de bir avuç buğdaya satılan kızlar ve gelinler başta olmak üzere çok sayıda insan kaldı. Oldukça sık yaşanmış böylesi durumların çoğu edebi eserlerde ve hatıralarda kalmıştır. İsyana katılmış Cumgal reyonunun komünizm kolhozu üyesi 1880 doğumlu T. Çingisov'un hatıralarında anlattığı gibi vatanını terk etmek zorunda kalan pek çok Kırgız büyük dramlar yaşadı: "açlık bastı. Anam babam, üç kardeşim açlıktan öldü. Tek kız kardeşim Küzör ile kaldık. Onu da

yokluktan dolayı biraz mısır için satmak zorunda kaldım. Çinli Şaniya atlarının birinin kayb olduğunu ve bunun suçlusunun ben olduğumu söyleyerek, biraz buğday verip vatanıma dönmemi istedi. Galiba, "kız kardeşimi alıp kaçarım" korkusundan olsa gerek. Kardeşimle bir daha görüşmeyeceğiz diye vedalaştık" (Üsanbayev, 1991).

1917 yılının 15 Nisanında Geçici Hükümetin Karakol şehrindeki Türkistan Komitesine başkanlık yapan komisere gönderilen telgrafta, "Sarı Caz'daki açlıktan kaçan Kırgızlar Karakola doğru yöneldiler. Kar içinde ve hava çok soğuktu. Açlıktan bir deri bir kemik olan Kırgızlar yolda ölmekteler... korkunç manzara yazılacak gibi değil" diye bildiriliyordu. Ancak geçici hükümet Kırgızların vatanlarına dönüşünü yasaklayan bir karar çıkardı. Rus Kazakları ve askerleri Kırgızların geleceği yolları tutarak onları kurşunla karşıladılar (Asankanov, 1997).

Tekrar dönerken Rusların çıkardığı zorlukların yanı sıra, insanların dayanamayacağı tabiat şartlarının Kırgızlara verdiği zarar büyük oldu. Dağ geçitlerini kar basmıştı. Yüksek dağ geçitlerini yaya olarak aşmak zorunda olan ve giysileri dahi olmayan Kırgızların çoğu soğukta donarak öldü. Bir kısmı hastalıktan ölecek yol boyunca cesetlerle doldurdu.

Tanrı Dağları, Kızıl Kıya ve Santaş'ı geçmek için gece gündüz yol alan Kırgızlar ölümlerini bile gömmeye fırsat bulamadı. Hastalarını taşıyabildikleri kadar taşıdılar; taşımaya güçleri kalmayınca yanlarına biraz yemek bırakıp, tekrar dönüp alma ümidiyle bırakıp gitmek zorunda kaldılar. Geride kalan insanları kurtlar ve köpekler parçaladılar (Soltonoev, 1993b) Yolda kalan köpekler hayvan ve insan cesetlerini yiyerek vahşilemiş, geriye dönen açlıktan halsiz kalmış Kırgızlara kurt gibi saldırmaya başlamışlardı.

Kırgızların yol boyu yaşadıkları dram bizzat olayları yaşayanların anılarına yansımaktadır: bu anıların birinde bir Kırgız zengininin birkaç yüz attan oluşan yılıksının olduğu ve bu yilkıların çoğunun ölmüş olduğu belirtilerek yilkıların üst tarafına köpeklerin, alt tarafını ise Kırgızların yediği kayıt edilmektedir (Karasayuuu, 1993). Bunca zorluktan sonra geçitleri aşarak vatanlarına ulaşmayı ümit eden Kırgızları, birinci dünya savaşından dönmüş ve intikam almak için 30-40 kişilik gruplar oluşturmuş Ruslar karşıladılar. Bu Rus çetelerinin tehditleri yüzünden Kırgızlar göçlerine geceleri devam etmek zorunda kaldılar (Soltonoev, 1993b).

Bahar olmasına rağmen kışın soğuğu daha geçmemişti. Çinden kaçıp gelen Kırgızları sınıra topladılar. Rus Hükümeti "binlerce hayvanla gitmişlerdi. Bunlar aç ve sefil. Biz ne yapalım" (Karasayuuu, 1993) diyerek sınırdan geçirmediler. Halk açlıktan ve donarak öldü. Şimdiki Narınkol tarafında yaşanan bu vahşetin izleri olan kemiklere, bugün hâlâ rastlamak mümkündür.

Fakat Kırgızlar bütün bunlara rağmen geri dönmekte direnerek topraklarına ulaştıklarında, kendi yerlerinde Rus köylülerin evlerini görünce dilenci durumuna düştüler. Geçici Hükümet Kırgızların eski yerlerini geri alma isteklerine sıcak bakmadı ve toprak meselesini

askıya aldı. Çaresiz Kırgızlar tekrar tekrar hükümettekilere yardım isteyen telgraflar gönderdiler. Mesela, 1917 yılının 5 Nisanında Şamşı Volostunun Kırgızları adına T. Tülökabilov ile M. Kulov'un gönderdiği telgrafta şöyle deniyordu: *"Kırgızların topraklarını aldılar, ormanları kesiyorlar, evlerimizi, bağ-bahçelerimizi yok etmekte. Kırgızları kırarız diye korkutmaktalar. Burada bizi koruyacak iktidar da insan da yok"*. 1917'nin 15 Ağustos'unda Karakol Kırgızları adına Kelderbaev, Tümönbaev ve Çimciev'in gönderdiği telgrafta ise; *"Karakol Kırgızlarını varlıklı Ruslar acımasızca kırmakta... her gün talan etme ve öldürmeler yaşanmakta". Kırgız halkı kendi toprağında yerleşirken haksız duruma düştü. Kırgızların şimdi hiçbir şeyleri yok. Ölüm, açlık hepimizi beklemekte. Kırgızları yok olmaktan korumanızı rica ediyoruz"* (Üsenbaev, 1991) diye yazmışlardı. Fakat bu başvurulardan ve yardım taleplerinden hiçbir sonuç çıkmadı.

Rus köylülerinin gösterdiği zorbalık azalmıyordu. Örneğin, Karakol'un Valeryanovka köyünden Rus bölük başkanı Geytsig'in başında olduğu mujikler grubu, Doğu Türkistandan gelmekte olan Kırgızları öldürmüşlerdi. İçtik denen yerde 42 insan öldürülmüş, 15'i ise ağır yaralanmıştı. Karakol'un batı tarafındaki Rus mujiklerinin organize ettiği grup ise, aynı şekilde dönmekte olan günahsız 200 insanın kanını döktü. Nisan ayında Pokrovka ve Koltsovka köylülerinin mujikleri savaştan dönen oğullarıyla birlikte 9 Kırgız'ı tutsak ettikten sonra, ölünceye kadar tekmelemiş ve sonra hepsini keçeyle sararak diri diri yakmışlardı. 10 Rus mujiğinden oluşan bir başka grup, çektikleri pek çok eziyetin ardından vatan hasreti ile dönmekte olan Kırgızları karşılayıp vahşice katlettiler (Soltonoev, 1993a). Bunun gibi saldırılar Pişpek köylüleri tarafından da defalarca tekrarlandı.

Biraz maddi zarar görmüş Ruslar ise gruplar halinde köy köy gezerek Kırgızları öldürdüler. İsyanın en üst seviyede yaşandığı Karakol'da Kırgız milli giysisi milli düşman olarak algılandı. Yetim çocuklar grup grup dilencilik yapmaya başladılar. Rusların dışındaki başka milletler bile Kırgızlara tepki göstererek sizin hatalarınız bizi de etkiledi diyerek sokaklarda tekmelemeye başladılar. Çin'den aç ve yaya dönerken 30-40 kişilik Rus köylüleri ile cepheden dönen Rus grupları tarafından Kırgızların katledilmesi hadiseleri sıkça rastlanan sıradan olaylar haline gelmişti. Örneğin, 1916 'nın Aralık ayında Karkıra ile Narinköl'ün ortasında Çon-Kopkak'ta 20 Rus Sayak boyunun Çirkey uyuğunun bütün kadın ve çocuklarını kırarken, daha sonra Stalin tasfiyesine uğrayacak olan Kırgız aydını C. Abdır Rahmanov 5 yaşındaki küçük erkek kardeşiyle ağaçlara gizlenerek kaçıp kurtulmayı zor başarmıştı (Isake, 1993). Yine aynı şekilde, Bedel dağı geçidi üzerinden gelmekte olan kadın ve çocukların bulunduğu 150 Kırgız öldürüldü. Ağustos ayında ayakları bağlanarak Barskoon'un içindeki açık at yaylasında 300 Kırgız Ruslar tarafından kolları ve ayakları bağlanıp taşla ezilerek öldürüldüler. Pokrovka'ya 9 kişilik Kırgız Cayçibek ailesi geldiğinde mujikler hepsini öldürdü

(Zima, 1962). Tek tek öldürülen sayısız Kırgız vardı. Kerenskiy Hükümetinin Kırgıara yönelik bu katliamla ilgili politikası, o yıllarda dile getirilen *"1916 yılında elinizle yaptınız, şimdi kanınız ile ödeyin"* ifadesiyle özetlenmektedir.

Katledilmekten kurtulan Kırgızları ise Ruslar, bedava çalıştırdıktan sonra isyancı diye göstererek yok ettiler. Sadece bu yöntemle Karakol'da 2 bin kadar Kırgız öldürdüler. Geçici Hükümet zamanında Ürküne katılanların 20 binden fazlası cezalandırıcıların elinden, açlıktan ve hastalıktan kırıldı (İbraimov, 1993) Bu siyaset devam etseydi, Karakol ve Pişpek'in halkı tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olacaktı.

Rus köylülerin öldürmesine ve talanına dayanamayan Kırgızların bir kısmı Talas, Ketmen Töbö, Almatı, Pişpek ve Evliya Ata/Taraz'a kaçtı. Tekrar Kaşkar'a döneneler de oldu. (Soltonoev, 1993b) Silahlanmış Rus çiftçileri Kırgızlar'dan 1919 yılında bile öç almaya devam ettiler. (Lesnaya, 1996) Canı Talap kolhozundan Karaçev Mambetcan'ın şimdiki Ak Talaa bölgesinde isyan sonrası yapılanlar hakkında anlattıkları, Ruslar'ın Şubat Devriminden sonra bile çarlığın yerli halk ile ilgili politikasını devam ettirdiğini göstermektedir: *"Nisan ayında yardım organize edeceğiz diye kaçanları Narın'a çağırdılar. Halk gittiğinde Rus askerleri her taraflarını sarıp, 1916'da liderlik yapan 24 kişi esir aldı. Onların içinde Kurmaalı, Tezekbay, Capay, ve Ala'yı kursuna dizdiler (Karasayuuu, 1993). Koçkor bölgesinden Köbögönov Sadıbakas'ın beyanatlarında da aynı olay anlatılmaktadır.*

İsyana katılanlardan Saru Köyü sakini 1874 doğumlu Nurdavletov Cerembay da Kırgızlar'ın cezalandırılmalarına nasıl şahit olduğunu anlatıyor: *"1917 baharında Çin'den döndüm. Ruslar Kırgızları öldürmeye devam ediyorlardı. Yeter ki öldürmesinler diye elimizde olan hayvanları onlara veriyordu. Baatır Beşik denen yerde 70 Kırgız Rusların öldürüp gittiklerini gözlerimle gördüm. Bir tek Isık Köl de 75 Kırgız nasıl öldüklerine şahit oldum. Çin'den dönenlerin çoğunu Ruslar çalıştırıp, İş bittikten sonra öldürdükleri durumlar da oldu"* (Lesnaya, 1996).

1916 yılında Kırgızların içine düştükleri durumu S. Brajnin ve M. Şapiro şöyle yazıyor: *"Kırgızlar yürüyen iskelete dönmüşlerdi Açlık onları köpek, fare ve kurbağaları yemeye zorladı. Pişpekin çoğu yerlerinde Kırgızların cesetleri yatıyordu ve onları toplamak için epey emek harcandı"* (Soltonoev, 1993b).

Tarihçiler arasında Ürkün'de kaç insanın öldüğü hakkında net bilgi yoktur (Baytur, 1992). Çine kaçan Kırgızlarla Kazakların toplam sayısının tahminen 40. 000 aileden, yani 164 bin insandan fazla olduğu anlaşılıyor. Bunların 83 binin öldüğü, ancak 68 bininin geri dönebildiği, geri dönemeyenlerin sayısının ise 12 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Yazarlar Alı Tokombaev (1936) ve Tölögön Kasımbekov'un (1990) tahminlerine göre 1916 isyanı boyunca 300 binden fazla Kırgız ailesi yok oldu. Her ailede 3 insan olduğu varsayımı ile hesaplırsak, bu sayı milyona

yaklaşmaktadır. Kaldı ki Orta Asya'da her iki aileden birisi büyük ailedir. 1913 yılındaki bilgilere göre, her ailede tahminen 5 kişiden fazla insan yaşamaktaydı (Ilyasov, 1986).

Riskulov'un hesabına göre sadece Karakol ve Pişpek'te isyana kadar 62.340 aile varsa, 1917 yılının Ocak ayında bu sayı 41.97'e kadar azalmıştı (İbrahimov, 1993) 1916 yılında ölenlerin yerleri aradan 26 yıl geçtikten sonra bile doldurulamadı. 1939 yılındaki nüfus sayımında Kırgızlar'ın nüfusu hala 754.300 idi. Kırgızlar 1916 isyanında, iç savaşta, Kulak (zengin Rus Köylüsü) tasfiyesinde, Stalin'in tasfiyesinde, II. Dünya Savaşında sürekli kayıp vermeye devam ettiler. Kırgız halkının nüfusu ancak 1950'den sonra biraz artmaya başladı ve sayıları bir milyonu geçti. 1959 yılından 1970 yılına kadar Kırgızlar % 131, 1979 ve 1989 arasında %54'lük bir artış oldu (Bolcurova, 1990).

1916 büyük halk ayaklanması, Kırgızlarla birlikte bütün Orta Asya Türklerinin tarihinde milli bağımsızlık için verilmiş bir mücadele olarak önemli yere sahiptir. 1916 İsyanı hakkında Ekim Devriminden önce araştırmalar başlamıştır. Fakat Çarlık idaresinin etkisiyle isyana tek taraflı bakıldı. Daha sonra yaşanan Sovyet dönemi boyunca ve ne yazık ki halen kısmen itibar gören bize kadar ulaşmış belgeler (Asankanov, 1997), sömürgeci Rus bakışını yansıtmaktadır. Buna karşılık isyana toplu olarak katılan yeterli yazılı belge bırakılmamıştır (Gordon ve Klopov, 1989). Çin'e kaçanların durumunu Musacan Canboev (Karasayuuu, 1993) 1953 yılında Isık Köl Bölgesinin Taldı Suu Köyünden İlimler Akademisi'ne gönderdiği hatıralarında şöyle anlatmakta:

"Ölenleri gömmeye fırsat bulamadan ya taşla kapatarak ya da çaputla sararak açık yere bırakmak zorunda kaldılar. Hatta daha ölmemiş hasta insanlar dahi bırakıldı. Ne Çine, ne de vatanına gidemeyen, Muzart Dağ geçidinde sıkışıp kalan Kırgızlar açlıktan, soğuktan 2 bine yakın kayıp verdiler. Bu dağ geçidinden zar zor 1-2 gün sonra geçtiler (Mahmutbekova, 1996). Sudan geçen Kırgızları Kalmaklar karşılayıp talan etmeye başladılar. Kırgızların bazıları karşılık verdi. 60-70 kız-gelini ganimet olarak alıp gittiler. Kırgızlar geceleri göç etmeye başladılar".

Çin hükümeti, isyancılar, Doğu Türkistan halkına kötü tesir bırakır endişesi ve bahanesi ile Kırgızları geri göndermek için acımasızca her metodu denemişlerdir. Hudutta, belli geçit yerlerinde askeri önlem aldılar. Her tarafa *"isyancıların geçmesi yasak"* (Üsanbaev, 1967) ilanları astılar. Çin hükümetinin sınırlarını geçmeye başlayan insanlara karşı tavrı almaya iten bir başka neden ise; Kırgız, Kazak, Dunganları geri isteyen Rus Hükümeti ile olan ilişkilerini bozmamaktı. 1916 yılının sonuna doğru Çin'de 120 bine yakın Kırgız bulunuyordu. Çin'deki bütün mülteci Kırgızlar Üç Turfan, Aksu, Pişpek ve Karakol Kırgızları, Kaşgar (Narın Kırgızları) ve Kulca'ya yerleştirildi. Çin yöneticileri ve memurları Kırgızları acımasızca soydular. Hayvan ve eşyaları ile birlikte ellerindeki son ekmeklerini de aldılar (Lesnaya, 1996).

Kırgızlar Üç Turfan'a gelmeye başladıklarında Rus

hükümetinin Çin bölge müdürü Çci, Karakol'dan ÜçTurfan'a giden yollara askerlerini yerleştirip 15 Eylül'e kadar geçmelerine izin vermedi (Tursunov, 1987). 20 Eylül 1916 tarihine gelindiğinde Çin iktidarının Kırgızlara olan muamelesi değişti. Çin iktidarındakiler rüşvet olarak silah ve para aldıktan sonra Kırgızların sınırdan geçmesine izin vermeye başladılar (Isake, 1993). Örneğin, Şabdan'ın oğulları Çine geçmek için 35 bin som para verdiler. Sayısız yılki ve diğer hayvanları sadece daotay değil bütün Çin memurları aldı (Soltonoev, 1993b).

Bıçkov 100 Rus Kozak'ı ile birlikte Kırgız elebaşlarını aramaya, Çin'e geldiğinde, daotay büyük rüşvetler aldığı Kırgızlara tehlikeyi söyleyip kaçmalarına yardımcı oldu (Lesnaya, 1996). Çin tarafından yardım görmeyen Bıçkov'un Çin'den ve Kırgızların elebaşı diye tutuklayarak Karakol'a getirdiği 12 adam ise elebaşı sayılamayacak kimselerdi.

Çin yöneticileri Kırgızların üzerinden zenginleşmeye uğraşıyorlardı. Pişpek ve Karakoldan gelen 32 volostun Kırgızları Üç Turfan ile Aksu bölgesine, Carkend'in 7 volostundan gelen Kırgız ve Kazaklar Kulca'daki Tekes Bölgesine izinsiz yerleştiler (Ploskih, 2000). Bu esnada yerel iktidardakiler Kırgızları tamamen talan ettiler. Kırgızlarda açlık başladı. Aç Kırgızlar Doğu Türkistan'ın şehir ve köylerini gezerek bir dilim ekmek için her şeyi yapmaya mecbur kaldılar.

Özellikle Pişpek ve Narın'dan kaçan Sayak ve Sarbağış boyuna ait Kırgızlar çok büyük güçlükler yaşadılar. Satacak bir şeyleri kalmadığında kendilerini köle olarak satanlar da oldu. Açlığa dayanamayan Kırgızlar hırsızlık dâhil her şeyi yaptılar (Soltonoev, 1993b). Bu Kırgızlar arasında açlıktan bir sürü bulaşıcı hastalık yayıldı ve 10 binden fazlası öldü. 1917'nin Mayıs ayında verilen bilgilere göre, Doğu Türkistan'a gelenlerin 70 ile 80 bine yakını öldü (Mahmutbekova, 1996).

Pişpek ve Karakoldan gelen Kırgızların durduğu Üç Turfan ile Aksu bölgelerinin durumu çok daha başka idi. Kırgızların buradaki sayısı 110 bine kadar ulaştı. Onlar insan geçmemiş dağ geçitleri ve yollardan ilerler iken, peşlerinden Rus askerleri takip ederken geçmiş ve bu esnada sadece kendi canlarını değil, beraberlerinde götürdükleri hayvanlarını da kaybetmişlerdi. Bunu Kaşgar'daki Rus elçiliğinden Üç Turfan'a gönderilen bir Rus memuru şöyle anlatıyor: Kırgızların Üç Turfan bölgesinde Bedel dağ Geçidi (Lesnaya, 1996) üzerinden geldikleri yollarda 10 binden fazla hayvanları telef olmuş biraz koyun ve develeri kalmıştı. Onlar diğer hayvanlara nazaran daha dayanıklı oluyordu. Dağda Mayıs ayına kadar otun çıkmayacağını hatırlarsak, ellerinde kalan bu malların da kırılacağını tahmin edebiliriz.

5. Sonuç

1916 İsyanı ve Ürkün hadisesi ile ilgili tartışmalar hali hazırda devam etmektedir. Çin'e kaçan Kırgızların tarihi nedense araştırılmadan durmaktadır. Biz özellikle bu durumu gözler önüne sermeye çalıştık. Bugüne kadar 1916 isyanı ve sonrasını sanki uzaklarda olmuş bir

hadise gibi gören Kırgız geçlerinin bu hadiseyi bilinçli olarak öğrenmeleri gerektiği düşüncesindeyiz. 1916 İsyanının karakteri hakkında devamlı bir tartışma konusu yaşanmaktadır. Orta Asya'daki 1916 isyanı hakkında da bitmeyen bir tartışma yaşanmış ve yaşanmaktadır. Sovyetlerin ilk isyana yaklaşımları bir süre sonra değişmeye başlarken; olayları bizzat yaşayan yerli halkın yaşanan ve yaşamakta olduğu olaylara farklı açıdan bakamayacak ve düşünemeyecek duruma gelmesi için değişik propagandalara başvurdular. Uzun süre ısrarla sınıflar karşıtlığı doğrultusunda eğitim ve propaganda çalışmaları yaptılar. Bu yüzden 1916 yılındaki isyanda Kırgız çiftçilerin ve işçilerin hegemonyası hakkında bir sürü alt yapısı olmayan, gerçeklere dayanmayan şeyler ortaya çıkardılar. Gerçekte olmamış ve olamayacak bu tür ideolojik ve siyasi sınıflamalar, sadece hâkim olan ideolojiye hizmet eden ve gerçekten uzak olan mitler hayaller ve yalanlar olmuştur.

1916 isyanının acımasızca bastırılmasından sonra geçici ve Sovyet hükümetleri zamanında bile kitle şeklinde sürdürülen tasfiyeler sonucunda, Kırgızlarda derin bir karamsarlık hâkim olmuştur. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Kırgız aydınları ve beylerinin gözlerinin açıldığı ve sahte hayallerinden uyanmaya başladıkları kesindir. Kırgızistan'da iyi çar'a ve Rus adaletine olan inanç yok olmuştur.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkı yüzdesi aşağıda verilmiştir. Yazar makaleyi incelemiş ve onaylamıştır.

	F.K.
K	100
T	100
Y	100
KT	100
YZ	100
KI	100
GR	100

K= kavram, T= tasarım, Y= yönetim, KT= kaynak tarama, YZ= Yazım, KI= kritik inceleme, GR= gönderim ve revizyon.

Çatışma Beyanı

Yazar bu çalışmada hiçbir çıkar ilişkisi olmadığını beyan etmektedirler.

Etik Onay Beyanı

Hayvanlar ve insanlar üzerinde herhangi bir çalışma

yapılmadığı için bu araştırma için etik kurul onayı alınmamıştır.

Kaynaklar

- Asankanov A. 1997. Kırgız Respublikasının Tarihi. Bişkek, Kırgızistan, pp: 44.
- Baytur A. 1992. Kırgız Tarihünün Leksikaları. Bişkek, Kırgızistan, pp: 17-28.
- Bolcurova İ. 1990. 1916 Cıdan Ulam. Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 14 Haziran 1990.
- Broydo Gİ. 1991. 1916-cıldağı Kırgız Kötörülüğü. Kırgız Madaniyatı Gazeti, No.1, 3 Ocak 1991.
- Broydo Gİ. 1996. "Vostanie Kirgiz v1916 g" Vosstanie Kirgiz i Kazahov v 1916 Godu. Bişkek, Kırgızistan, pp: 16-33.
- Galukoz JK. 1935. Tertiary syphilis general paralysis of the insane. University of Cambridge, Cambridge, UK, pp: 32.
- Gordon LA, Klopov EV. 1989. Çto Eto Bılo? Razmişleniya o Predposılkah i İtogh Togo. Çto Sluçilos s Nami v30-40- e Godu, Moskova, Rusya, pp: 92.
- Ilyasov Sİ. 1986. İstoriya Kirgizskoy SSR. II. Kitap, Frunze, pp: 38-45.
- Isake B. 1993. 1916-cıl Ürkün, Bişkek, Kırgızistan, pp: 142-148.
- İbraimov O. 1993. Kızıl Ürkün. Ürkün, Kırgızistan, pp: 13-132.
- Karasayuu H. 1993. 1916 Cıldağı Kötörülüğ Cönündö. Ürkün, Bişkek, Kırgızistan, pp: 65-78.
- Kasimbekov T. 1990. Eki Tomduk Tandalgan Çıgarmalar. Frunze, Bişkek, Kırgızistan, pp: 44
- Lesnaya LV. 1996. 1916 -cılkı Kırgızstandağı Kötörülüğ. Bişkek, Kırgızistan, pp: 121-149.
- Mahmutbekova M. 1996. Kırgızstandağı Ulttuk- Boştonduk Kötörülüğ. Bişkek, Kırgızistan, pp: 135-150.
- Malabaev CM. 1999. Kırgız Mamleketinin Tarihi. Bişkek, Kırgızistan, pp: 77-79.
- Ploskih VM. 2000. İstoriya Kirgizov i Kirgizstana. Bişkek, Kırgızistan, pp: 56.
- Riskulov TR. 1996. Vosstanie tuzemtsev v 1916 godu. Bişkek, Kırgızistan, pp: 13.
- Soltonoev B. 1993a. Kızıl Kırgız Tarihi 1-2. Bişkek, Kırgızistan, pp: 25-45.
- Soltonoev B. 1993b. 1916-cılndağı Kırgız Kötörülüğü. Ürkün, Bişkek, Kırgızistan, pp: 178-183.
- Tokombaev A. 1936. Kanduu Cıdar. Frunze, Bişkek, Kırgızistan, pp: 39-40.
- Tursunov HT. 1987. Urta Osiya Kozogistonda 1916 Yil Halk Kuzgoloni. Taşkent, Özbekistan, pp: 23-36.
- Üsanbaev K. 1967. Vosstanie 1916g. Frunze, Bişkek, Kırgızistan pp: 23-39.
- Üsanbaev K. 1991. Azap Colu Cana Ata Konuşka Kaytuu. Kırgız madaniyatı Gazetesi, no 34, 22 Ağustos 1991.
- Zima AG. 1962. Soveti v Kirgizii v 1917 godu. İzdatelstvo AN Kirgiz SSR, Frunze, Bişkek, Kırgızistan, pp: 68.